

Falusné Szikra Katalin

BÉRARÁNYAINK A NEMZETKÖZI ÖSSZEHAJONLÍTÁS
TÜKRÉBEN*

A bérarányok helyességének a megítéléséhez nincs egzakt, objektív mérceünk. Elsősorban a gyakorlati következmények, tapasztalatok azok, amelyek eligazíthatnak. A probléma azonban égető. Elosztani természetesen csak azt lehet, ami van, de hogy mennyi van, és főleg hogy mennyi lesz, ez — sok egyéb mellett — a bérpolitikán, a bérarányokon is múlik.

A bérarányok helyességének a megítéléséhez nincsen egzakt, objektív mérceünk. Az egyes dolgozók, dolgozó csoportok hozzájárulása a létrehozott értékhez — egészen kivételes esetektől eltekintve — nem mérhető, következőképp bérük sem vethető össze vele. Elsősorban a gyakorlati következmények, a pozitív és negatív tapasztalatok azok, amik eligazíthatnak. A hazai tapasztalatokon kívül, a nemzetközi tapasztalatok megismerése is hasznos lehet.

Széles körben ismert, hogy a bérek *színvonalának* a nemzetközi összehasonlítása súlyos nehézségekbe ütközik. Az egyes országokon belüli bérarányok összehasonlítása sokkal egyszerűbbnek tűnik. Valójában azonban ennek a nehézségeit is a végtelenségig lehetne sorolni: az adatok rendkívül hiányosan állnak rendelkezésre, a képzettségi szintek, a foglalkozások, a munkakörök nomenklatúrája, az egyes kategóriák tartalma országonként eltérő, nagyon különböző a béreket terhelő adók mértéke, általában nincs mód a bérnek és a keresetnek, az alpbérnek és a különböző mozgóbérrel, jutalmakkal, prémiumokkal növelt bérnek a megkülönböztetésére stb. Mindezek következtében a bérarányok szisztematikus, tételes, országok közötti összehasonlítására nincs lehetőségünk. Csupán a tendenciák, a jellegzetes eltérések felvázolására törekedhetünk, a közölt szám adatok csak ezeket érzékeltetik, nem többet.

A bérarányoknak számtalan dimenziója létezik. Ezek közül csupán a képzettséghez kapcsolódó bérkülönbségekkel, a munka fizikai nehézsége, a vezetési hierarchiában elfoglalt hely és a kor szerinti bérkülönbségek kérdéseivel foglalkozom. Vizsgálódásaim csak a fő állásból, illetve fő tevékenységből származó bérekre és keresetekre terjednek ki. A máshonnan származó külön jövedelmeket, mellékkereseteket figyelmen kívül hagyom. Erre nemcsak a szükséges statisztikai adatok hiánya kényszerít, elvileg is így látszik helyesnek. Valamely munka társadalmi státusát, társadalmi megbecsültségét ugyanis az abból származó kereset, a máshonnan származó külön jövedelmek nélkül fejezi ki.

* Az MTA 1986. december 3-i felolvasó ülésén elhangzott előadás némileg kibővített változata. Az anyaggyűjtés munkájában *Szeben Évától* és *Tóthné Sikora Gizellától* kaptam értékes segítséget.

Hazánkban a bérskála egésze sokkal szűkebb, összenyomottabb, mint a legtöbb tőkés országban. A bérből és fizetésből élők szélső deciliseinek, a legmagasabb és a legalacsonyabb keresetű 10% átlagkeresetének a hányadosa nálunk az 1980-as évek elején 3,6,¹ ha a progresszív nyugdíjjáruledot leszámítjuk, 3,2 volt. Ezzel szemben a fejlett és közepesen fejlett tőkés országok nettó (adózás utáni) kereseteinek differenciáltsága, szintén decilisekben számolva, kb. 4,5, tehát lényegesen nagyobb. Természetesen az egyes tőkés és az egyes szocialista országok között is igen nagyok a különbségek ezen a téren. A közepesen fejlett tőkés országokban nagyobbak a bérdifferenciák, mint a magasan fejlettekben. Hazánk az európai szocialista országok között közbülső helyet foglal el ebből a szempontból, bár a szükséges adatok hézagossága miatt ezt nagyon nehéz pontosan megállapítani.

A fizikai munkások közötti bérarányok

A bérkülönbségek azonban nem minden viszonylatban kisebbek nálunk, mint a tőkés országokban, a fizikai munkások körében egyenesen nagyobbak.

A fizikai dolgozók keresetének szóródása hat ország iparában²

Ország	Variációs koefficiens	Gini koefficiens	A felső decilis keresete az alsó decilis %-ában
Belgium (1978)	0,25		
Dánia (1978)	0,21		
Franciaország (1978)	0,27	0,15	2,11
NSZK (1978)	0,27	0,15	2,26
Magyarország (1980)	0,35	0,19	2,62
Lengyelország (1980)	0,40	0,22	3,10

Hét nyugat-európai ország (Ausztria, Belgium, Franciaország, Hollandia, NSZK, Olaszország, Spanyolország) iparában és építőiparában az 1970-es években, a betanított munkások keresete 10–15%-kal, a szakmunkásoké pedig 20–40%-kal haladta meg a segédmunkásokét. Ezzel szemben hazánkban 15–20%-kal volt magasabb a betanított és csaknem 50%-kal a szakmunkások bére a segédmunkásokénál.³ De a fizikai munkások egyes kategóriáin belül is nagyobbak nálunk a kereseti különbségek. Az empirikus vizsgálatok ugyanazon üzemen belül kétszeres, sőt háromszoros különbségekre is

¹ 1985-ben 3,75.

² DOMINQUE REDOR: Differentiation des rémunérations et incitation au travail: une comparaison internationale. International Workshop on wage and payment systems and their socio-economic environment, Siófok, 1986. szeptember 12–17. 5. l.

³ E. VLASZENKO: Le point sur la dispersion des salaires dans les pays du Marché Commun. Économie et Statistique. 1977/10 és Gyulavári A. Közgazdasági Szemle, 1981/3.

bukkantak azonos foglalkozású és szakképzettségű munkások között,⁴ ami nyugaton ismeretlen. Ezek a nagy kereseti különbségek a fizikai dolgozók között⁵ jórészt a munkaerőhiánnyal függenek össze. Egyrészt azzal, hogy a termelés szűk keresztmetszeteinek a tágitásában kulcsszerepet betöltő, szűkösön rendelkezésre álló munkaerőt teljesítményéhez viszonyítva messze túl kell fizetni, másrészt azzal, hogy ugyancsak a munkaerőhiány miatt, a magyar vállalatok a rendkívül gyenge, alacsony teljesítményű munkaerő foglalkoztatásáról sem mondhatnak le. Ennek következtében a munkateljesítmények nálunk jóval nagyobb mértékben szóródnak, mint az iparilag fejlett tőkés országokban. Végül szerepet játszik benne az is, hogy nálunk a munkások nagyobb része dolgozik teljesítménybérben, mint nyugaton.

A fizikai és a nem fizikai dolgozók közötti bérarányok

Míg a fizikai munkások közötti kereseti különbségek nagyobbak nálunk mint a tőkés országokban, a fizikai munkások és a szellemi munkát végzők között lényegesen kisebbek. Ez nemcsak hazánkra érvényes, ez a szocialista országok közös sajátossága. Az Osztrák Nemzetközi Gazdaságkutató Intézet az 1970-es évek közepén összehasonlította hat szocialista ország, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia és a Szovjetunió ilyen adatait Ausztria megfelelő adataival.⁶ Ez ahhoz az eredményhez vezetett, hogy míg Ausztriában kb. 60%-kal haladta meg a nem fizikai dolgozók (az alkalmazottak) átlagos nettó keresete a fizikai munkások átlagos nettó keresetét, a felsorolt hat szocialista országban ez a különbség csak 20% körül mozgott. Egy újabb francia vizsgálat Belgium, Dánia, Franciaország és az NSZK adatait hasonlította össze Magyarországgal, Lengyelországgal és az NDK 1980. évi ilyen adataival. E szerint míg a felsorolt tőkés országokban a nem fizikai dolgozók keresete átlagosan 30–70%-kal haladta meg a fizikaiakét, a szocialista országokban csak 5–13%-kal.

A nem fizikai és a fizikai dolgozók keresetének viszonya hét országban

Belgium (1978)	1,49
Dánia (1978)	1,30
Franciaország (1978)	1,70
NSZK (1978)	1,38
Magyarország (1980)	1,13
Lengyelország (1980)	1,05
NDK (1980)	1,05

Forrás: *D. Redor*: i. m. 8. l.

⁴ KÖVÁRI—SZIRÁCSKY: Mitől függ a pénz? Szocialista Vállalat tanulmány, 1982. FAZEKAS—KALÁZS—KÖLLŐ—POLGÁR—RÉVÉSZ—SZIRÁCSKY: Kereseti és bérviszonyaink. MTA Közgazdaság tudományi Intézet Közleményei 28. 1983. 41—42. l.

⁵ Ezek a kereseti különbségek nem a tarifális alapbér, hanem sokkal inkább a különböző bérpótlékok, mozgóbér stb. különbségeiből fakadnak.

⁶ B. ASKANAS, H. ASKANAS, F. LEVCIK: Entwicklung und Niveau der Löhne in der RWG Ländern. Különlenyomat az Osztrák Nemzetközi Gazdaságkutató Intézet havi jelentéseinek 1976/1. számából.

A magasan fejlett tőkés országokban a diplomás műszakiak (mérnökök) keresete két-háromszorosa a szakmunkásokénak és kb. másfélszerese a technikusokénak és a művezetőkének.⁷ Hazánkban 1979-ben a mérnökök (a vezető állásúakat is beleértve) 21%-kal kerestek többet a szakmunkásoknál, a nem vezető beosztásúak pedig 10%-kal.⁸ Hasonló a bérpozíciója a vállalati szférában foglalkoztatott többi magasan képzett szakembernek, közgazdásznak, jogásznak stb. is. A magasan kvalifikált szakemberek helyzete a többi szocialista országban sem jobb mint nálunk.

A felsorolt adatok természetesen csak nagyon hozzávetőlegesen hasonlíthatók össze egymással. Különösen zavaró, hogy nincs elég információnk az adóztatás módosító hatásáról. Ugyanakkor viszont érdemes megjegyezni, hogy a magasan kvalifikált szakemberek a tőkés országokban — a statisztikai adatok tanúsága szerint — kevesebbet vannak munka nélkül, mint az alacsonyabban képzettek. Következésképp a valóságos kereseti-jövedelmi különbség köztük és a fizikai dolgozók között gyakran nagyobb, mint ahogy az a kereseti adatokból tűnik. Továbbá egy gazdaságilag magas fejlettségű, magas életszínvonalú országban egy százaléknyi keresetkülönbség természetesen sokkal nagyobb abszolút vásárlóerő különbséget, tehát sokkal nagyobb valóságos életszínvonal különbséget jelent, mint egy alacsonyabb fejlettségűben. Végül a magasan képzett szellemi foglalkozásúak, orvosok, mérnökök, jogászok, közgazdászok stb. jelentős része a tőkés országokban szabadfoglalkozásúként tevékenykedik. A szabadfoglalkozásúak jövedelme pedig — nagy szórádás közepette, de — általában jelentősen meghaladja az alkalmazotti viszonyban dolgozókéét.

A szellemi munkát végzők közötti bérurányok

Úgy tűnik, hogy hazánkban és más szocialista országokban is, a szellemi munkát végzők körén belül is kisebbek a kereseti különbségek, mint nyugaton. Kisebb a magasabb és alacsonyabb képzettséget igénylő szellemi munkát végzők, valamint a szellemi rutinmunkát és a kreatív, innovatív szellemi tevékenységet végzők bére közötti különbség.

A különösebb szaktudással nem rendelkező irodai alkalmazottak keresete sok tőkés országban sem éri el a szakmunkásokét.⁹ A magasan képzett szakemberek azonban jóval többet keresnek az alacsonyabb képzettségűeknél. Franciaországban 1979-ben a mérnökök több mint kétszer annyit kerestek, mint a technikusok. Az NSZK-ban az 1970-es években a diplomás mérnökök (ez a mi egyetemét végzett mérnökünknek felel meg) kb. 30%-kal, a doktorált

⁷ Az 1970-es évek közepén Franciaországban a diplomás mérnökök keresete 3,12-szeresét tette ki a szakmunkásokénak és kétszeresét a művezetőkének. (Les salaires dans l'industrie, le commerce et les services in 1975. Les collections de l'INSEE, No 82. 1980. febr., adatai alapján számítva.) Az NSZK-ban, ahol a legtöbb európai tőkés országnál kisebbek az ilyen bérkülönbségek, az 1970-es évek közepén a diplomás mérnökök keresete 2,28-szeresét tette ki a szakmunkásokénak. Az USA feldolgozóiparában a mérnökök a szakmunkáskereset kb. kétszereséhez jutottak ugyanekkor. (ÁBMH Munkaügyi Információs Központ, Munkaügyi Elemzések 7.)

⁸ ÁBMH Munkaügyi Információs Központ: A műszaki munkakörben foglalkoztatott vállalati dolgozók létszám és kereseti arányai. 1980—83. Munkaügyi Elemzések 7. 1985-ben a mérnökök és a szakmunkások bére közti különbség 18% volt.

⁹ GRÄTZ, FRANK: Wer verdienen was? Einkommen, Löhne und Gehälter von A—Z. Lexika Verlag, 1976.

mérnök pedig több mint 60%-kal keresett többet a graduált mérnöknél, ami a mi főiskolát végzett üzemmérnökünknek felel meg.¹⁰ Még nagyobbak a betöltött munkakör, a munkafeladat jellegétől függő kereseti különbségek a nem vezető beosztásúak között. Az USA-ban, pl. a gyorsan fejlődő iparágakban, a fejlesztő, szerkesztő mérnökök az átlagos mérnökkereset kétszeresét, háromszorosát is elérik.

A vezető állásúak viszonylagos keresete is alacsonynak mutatkozik hazánkban a nemzetközi összehasonlítás tükrében. A felső szintű vállalati vezetők (igazgatók, főmérnökök stb.) havi keresete 1983-ban 2,4-szerese volt az összes fizikai dolgozókénak és nem egészen kétszerese a nem fizikaiakénak.¹¹ A tőkés országokban a csúcsetvezetők bérét nem hozzák nyilvánosságra, de e nélkül számítva is öt európai fejlett tőkés ország feldolgozó iparában 1980-ban a vezetői keresetek a fizikai dolgozókéhoz viszonyítva a háromszoros és a 9,9-szeres között helyezkedtek el. Az USA-ban a nagy társaságok felső vezetőinek fizetése — egyes felmérések szerint — mintegy tízszerese az átlagos munkáskeresetnek,¹² de ötvenszeres különbség is előfordul. A vezetés egymást követő szintjei között — pl. az osztály- és a főosztály-vezető keresete között — nem ritka a két-háromszoros különbség.

Közismerten rendkívül alacsony hazánkban a pályakezdő diplomások keresete, a hasonló korú szakmunkások keresetének 80–85%-a. 30 éves koráig egy diplomás szakember összesen kb. 60%-át keresi meg annak a keresettömegnek, amihez egy ugyanilyen korú szakmunkás addigi élete folyamán jutott.¹³ Franciaországban az 1970-es évek közepén a 25 évesnél fiatalabb mérnökök havi keresete 186%-át tette ki az azonos korú szakmunkások keresetének.¹⁴ Az NSZK-ban 1976-ban, ha az ipari munkások átlagos havi bruttó bérét 100%-nak tekintjük, a kezdő graduált mérnöké 151%-ot, a kezdő diplomás mérnöké pedig 176%-ot tett ki.¹⁵ Ha azonban a fiatal diplomások keresetét nem a fizikai dolgozókéhoz, hanem az idősebb diplomásokéhoz hasonlítjuk, akkor már más a kép, akkor nem ilyen kirívó a helyzetünk. A 30 évesnél fiatalabb mérnökök keresete hazánkban kb. felét teszi ki az 50 évesnél idősebbekének. Az ehhez közelálló kereseti arány az iparilag magasan fejlett országokban sem ritka. Az USA-ban a karrierje csúcán levő mérnök kb. 80%-kal keres többet, mint kezdő korában. Az NSZK-ban 1973-ban minden tizedik mérnök 57 éves korára kezdő fizetése 360%-át érte el, de a legrosszabbul kereső ilyen korú mérnökök is 50%-kal többet kerestek a kezdő fizetésénél.¹⁶ Végeredményben a nemzetközi kitekintés arra utal, hogy a fiatal

¹⁰ Ebben a tekintetben persze nagy a különbség az országok között. Angliában és az NSZK-ban pl. jelentős átfedés van a fizikai és a nem fizikai dolgozók bércategóriái között, és így a szakképzett vagy betanított munkások egy része többet keres a beosztott irodai alkalmazottaknál. Nincs ugyanakkor ilyen átfedés sem Franciaországban, sem Olaszországban (Sanders C. and Marsden DW (1981) Pay inequalities in the European Community. Butterworths). Ez utóbbi két országban az irodisták többet keresnek, mint a szakmunkások, a vállalatok bérstruktúráját a két egymást átlapoló bérstruktúra helyett egyetlen folyamatos bérhierarchia jellemzi.

¹¹ 1985-ben 2,63-szorososa. ÁBMH Munkaügyi Információs Központ adata.

¹² I. V. BUSMARIN: Zarabotnaja plata i kvalifikacija truda v hozjajsztve SZSA. SZSA 1984. 3. szám.

¹³ Diplomás fiatalok a társadalomban. KSH, 1984. 7. 1.

¹⁴ Diplomás fiatalok kereseti, foglalkozási jellemzői és anyagi viszonyai. KSH, 1983.

¹⁵ WDI Nachrichte, 1977. 38. számának adatai alapján számítva.

¹⁶ F. GRÄTZ: i. m.

diplomások rendkívül alacsony keresete hazánkban nem egyszerűen ifjúsági probléma, nem egyszerűen a pályakezdés problémája, hanem az értelmiségi munka általános értékelésének a kérdésköréhez tartozik, amit a lakáshoz jutás megoldatlan problémái az ifjúság körében különösen súlyossá tesznek.

A nem anyagi (a költségvetési) szféra bérei

Mint ismeretes a dolgozók egyre nagyobb — a gazdaságilag legfejlettebb országokban túlnyomó részét — a nem anyagi szféra foglalkoztatja. A nem anyagi ágazatok, az egészségügy, az oktatás, a kultúra, a közigazgatás stb. az értelmiségi munka hagyományos területei. Hazánkban — az 1980-as népszámlálás adatai szerint — az értelmiség 57%-a itt tevékenykedett. Míg az anyagi ágazatokban 22,3%, a nem anyagi ágazatokban 62,8% volt a szellemi foglalkozásúak aránya. Ugyanakkor a nem anyagi ágazatok bérszínvonala csak 97,8%-át teszi ki az iparének (1984)-ben. A népgazdaság nem anyagi ágazataiban foglalkoztatott diplomások keresete lényegesen alacsonyabb az anyagi ágazatokban foglalkoztatottakénál. Ez nem csak hazánk, és még csak nem is a szocialista országok sajátossága. A tőkés országokban is ez a helyzet a nem anyagi ágazatok jelentős részében, a költségvetési vagy közületi szektorban. A mérnökök, jogászok, közgazdászok fizetése jóval alacsonyabb a közhivatalokban, mint az iparban vagy a kereskedelemben. Franciaországban a közhivatalok vezető és középkáderei átlagosan 67—83%-át keresik annak, mint a magánszektor azonos képzettségű dolgozói.¹⁷ Ezt a különbséget azonban általában kiegyenlíti a közületi szektorban betöltött állások nagyobb biztonsága — az elbocsátással szembeni védettség — és a különböző egyéb kedvezmények, magasabb nyugdíj, magasabb családi pótlék stb. Nálunk ilyenfajta kompenzáció nincs. A kisebb keresetet legfeljebb az esetenként kedvezőbb munkafeltételek ellensúlyozzák. Ugyanakkor a költségvetési szférán belül is jelentősek hazánkban a bérkülönbségek. Az államigazgatás központi szerveinél lényegesen magasabbak a keresetek, mint a költségvetési szféra más területein, vagy akár az iparban. Míg az egészségügyben, a szociális ellátásban és a kulturális szférában az átlagbér 1980-ban a népgazdasági átlag 96%-át tette ki, a közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatásban 119,4%-át.¹⁸ Különösen rosszul fizettek nálunk a pedagógusok és a kulturális szolgálat dolgozói, a könyvtárosok, népművelők stb.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) az 1970-es évek végén szinte egyedülállóan széles körű, a világ öt földrészére kiterjedő felmérést végzett a pedagógusok díjazásáról.¹⁹ Kiderül belőle, hogy a pedagógusok relatív bérhelyzete hazánkban — és más szocialista országokban is — lényegesen kedvezőtlenebb, mint a világ más országaiban.

A fejlődő országokban a pedagógusok viszonylagos keresete — mint az értelmiségé általában — igen magas. A középiskolai tanárok maximális keresete nemritkán a feldolgozóipari átlagkereset 4—5-szörösét is meghaladja. A gazdaságilag magasan fejlett tőkés országokban lényegesen kisebb ez az arány. A kezdő tanítók keresete az adatfelvétel időpontjában (ez az 1970-es évek közepe volt) általában alacsonyabb volt a feldolgozóipari átlagkeresetnél (bele-

¹⁷ Les revenus des français. Troisième rapport . . .

¹⁸ Foglalkoztatás és kereseti arányok, KSH, 1980.

¹⁹ BIT: La rémunération des enseignants. Genf, 1978.

értve a feldolgozóipari szellemi dolgozókat, ezen belül a diplomások keresetét is), de a kezdő középiskolai tanárok esetében ez kivételszámba ment, csak egészen ritkán fordult elő. Ilyen kivétel Olaszország, ahol a tanítók kezdő fizetése a feldolgozóipari átlagkereset 58,2%-át, a kezdő középiskolai tanároké pedig 72,6%-át tette ki. Kiemelkedően magas a pedagógusok relatív bére a fejlett tőkés országok közül Belgiumban, Hollandiában és Svájcban. Svájcban a tanítók kezdő fizetése a feldolgozóipari átlagkereset 127,5%-át, a kezdő középiskolai tanároké pedig 213,7%-át tette ki. A legmagasabb fizetési kategóriába tartozó középiskolai tanárok a feldolgozóipari átlagkereset több mint háromszorosát (307,3%-át) érthették el. Hollandiában a kezdő tanítói fizetés az ipari átlagkereset 102%-ának, a kezdő tanári fizetés 160,7%-ának felelt meg, a legmagasabb tanári fizetés a feldolgozóipari átlagkereset 286,4%-áig terjedt. Az USA-ra vonatkozóan nem a kezdő fizetéseket, hanem csak a tanítók és a középiskolai tanárok együttes átlagfizetését tartalmazza a BIT felmérése, ez a feldolgozóipari átlagkereset 131,5%-át tette ki.²⁰

A szocialista országok közül — úgy tűnik — az NDK-ban a legkedvezőbb a pedagógusok relatív bérhelyzete. A BIT adatfelvételének időpontjában a kezdő tanítók 81,1%-át, a kezdő középiskolai tanárok pedig 89,3%-át kapták a feldolgozóipari átlagkeresetnek. A Szovjetunióban a tanítók és a középiskolai tanárok együttes átlagfizetése — a felmérés időpontjában — a feldolgozóipari átlagkereset 79%-át tette ki.²¹ Hazánkra vonatkozóan is csak a tanítókra és a tanárookra együttesen rendelkezünk adatokkal. A tanítók és tanárok átlagfizetése 1985. december 31-én 5571 Ft volt, az ipari átlagbér pedig ugyanabban az évben 5945 Ft, tehát a pedagógusok átlagfizetése az ipari átlagbér 93,7%-át tette ki, a kezdő (3 évnél rövidebb munkaviszonnyal rendelkező) pedagógusoké pedig 67%-át.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet említett tanulmánya összegzi a pedagógusok nem kielégítő díjazásának legfontosabb tüneteit. Ezek a következők:

- a nem kielégítő utánpótlás — a szükséges létszám biztosításához pedagógusi képzettséggel nem rendelkező személyeket is pedagógusként kell alkalmazni;
- a pályát elhagyó pedagógusok jelentős száma;
- a pedagógusok jelentős része, jövedelme növelése céljából rendszeresen fő feladatától független különmunkákat vállal.

Félreértések elkerülése végett: ez nem rólunk szól. Ez nagyszámú ország tapasztalatainak az összegzése.

A *kutatóhelyi bérek* tekintetében — úgy tűnik — még rosszabb helyet foglalunk el a nemzetközi porondon. Egy közelmúltban végzett lengyel vizsgálat eredménye szerint hat európai szocialista ország közül hazánkban a legkisebb a kutatóhelyeken fizetett bér a népgazdasági átlagbérhez viszonyítva.

²⁰ BIT 94. és 95. o.

²¹ BIT 94. és 95. o.

*A tudományos szférában dolgozók átlagbére a népgazdasági átlagbér %-ában
(Átlagbér a népgazdaság egészében = 100)*

Ország	Év				
	1970	1980	1981	1982	1983
Bulgária	111	108	111	111	111
Csehszlovákia	116	113	114	114	114
Lengyelország	122	107	100	88,8	93,6
Románia	110	108	110	108	107
Magyarország		95,8	95,7		
Szovjetunió	105	106	106	112	107

Forrás: Gospodarka planowa 1985/7—8. 424. 1.

Az eddigiekben vázolt helyzet egy évtizedek óta végbemenő leértékelődési folyamat eredménye.

A leértékelődés folyamata

A képzettség szerinti bérkülönbségek, a magasan és az alacsonyan iskolázott munkaerő béreinek különbsége történelmileg, világméretben csökkenő tendenciájú. A gazdaságilag kevésbé fejlett országokban általában nagyobb, a magasan fejlett országokban kisebb. Ezt alapvetően az iskolai oktatás kiszélesedése, a képzett munkaerő szükségének a mérséklődése eredményezi. A képzettség szerinti bérkülönbségek csökkenésének a folyamata azonban hazánkban és a többi szocialista országban is sokkal gyorsabb, mint a tőkés államokban, ahol ezt a folyamatot időről időre erőteljes ellentendencia, a magasabban képzett munkaerő béreinek a gyorsabb növekedése szakítja meg. Ez történt pl. az NSZK-ban vagy Nagy-Britanniában az 1970-es években. Franciaországban a második világháború óta olyan erősek voltak ezek az „ellenáramlatok”, hogy csupán az adminisztratív dolgozók bére csökkent a fizikai munkásokéhoz képest, a magasabb képzettségű szakembereké és a vezető-állásúaké nem.²²

De nemcsak a folyamat gyorsaságában van különbség. Az iparilag magasan fejlett tőkés országokban a második világháború óta legszembetűnőbben a fizikai dolgozók körében csökkentek a képzettség szerinti bérkülönbségek, a tanult és a kevésbé tanult munkások között. Ezt a segéd- és betanított munkásokkal szembeni szakmai követelmények növekedése eredményezte a gépesítés és az automatizálás következtében. A szellemi munkát végzők között több iparilag magasan fejlett országban még meg is nőttek a bérkülönbségek, a legmagasabban kvalifikált szakemberek bérhelyzete inkább javult.

Ezzel szemben hazánkban, és más szocialista országokban is, a második világháború óta elsősorban a fizikai dolgozók és a magasan képzett szellemi dolgozók közötti bérkülönbségek csökkentek. Az 1950-es években hat európai

²² Les revenus des français. Troisième rapport de synthèse. Document du Centre d'Étude des Revenus et des Coûts. No 58, 2e trimestre 1981. Paris, 260. 1.

szocialista országban a mérnökök és a technikusok fizetése átlagosan még mintegy 50%-kal haladta meg a munkásokét, az 1970-es évek közepére azonban ez a különbség 20–30%-ra zsugorodott²³ és azóta is tovább csökkent.

Hazánkban a második világháború előtt — 1938-ban — a szakmunkások keresete másfélszerese volt a tanulatlan munkásokénak, a mérnökök és technikusok keresete pedig több mint kétszerese a szakmunkásokénak.²⁴ A szakmunkások és a betanított, valamint a segédmunkások bérének különbsége kevésbé csökkent az azóta eltelt fél évszázad alatt. A szakmunkások keresete még 1982-ben is 145,1%-át, a betanított munkásoké pedig 118,2%-át tette ki a segédmunkásokénak.²⁵ A magas képzettségű szakemberek relatív bérhelyezete azonban sokkal rosszabb lett.

Az 1946. évi pénzstabilizáció, a forint bevezetése után a szellemi és a fizikai dolgozók közötti béarány az 1938. évi 3 : 1-ről 1,5 : 1-re esett. 1949 és 1956 között rendkívül gyors további nivellálódás következett be, míg az ipari munkások nominál keresete 92%-kal, a műszaki alkalmazottaké (a mérnököké és technikusoké) csak 52%-kal nőtt. Az ellenforradalom leverését követő 1957. évi márciusi bérrendezés újabb nivellációs hullámot hozott. Az ipari munkások átlagosan 20,4%-os béremelkedésével szemben a műszaki alkalmazottak keresete csak 11,8%-kal emelkedett. A tendencia csak 10 év múlva, az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése során változott meg, de csak nagyon rövid időre. Már 1969-ben kiütköztek a nyereségrészesedés felosztása körüli konfliktusok. A gazdaságirányítási reform 1972-ben kezdődött visszafogásával párhuzamosan pedig újra a nivellációs tendencia kerekedett felül. 1972-ben megjelent az a minisztertanácsi utasítás, mely a nem fizikai dolgozók bérének növelését csak a fizikai dolgozók bérnövekedése mértékéig engedélyezte. Ez az utasítás tulajdonképpen csak egyetlen évre vonatkozott, gyakorlatilag azonban az évtized végéig hatott. Egészen az 1970-es évek végéig számos iparágban hibának minősült, ha egy vállalatnál a szellemi dolgozók átlagos keresete a fizikaiakénál magasabb volt, vagy annál gyorsabban nőtt. Ez a „Kiváló Vállalat” cím odaítélésénél is hátránnyal járt. Így következett be az a nemzetközi viszonylatban kirívó eset, hogy az 1970-es évek folyamán hazánkban a beosztott (nem vezető munkakört betöltő) mérnökök és a fizikai dolgozók átlagkeresete között, nemcsak a %-os különbség csökkent, hanem az abszolút is.²⁶ Hasonlóképpen romlott a vezető állásban levők bérpozíciója is. A vállalati felső szintű vezetők átlagkeresete 1969-ben még 3,1-szerese volt a teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagkeresetének, de 1980-ban már csak 2,3-szerese.²⁷

Az 1980-as években, vagy inkább az utolsó 2–3 évben, kétségtelenül valami változás jelei mutatkoznak. A vállalati vezető állásúak és a közvetlen termelésirányítók bérpozíciója, relatív keresete javult. A mérnökök és munkások keresetének évtizedek óta tartó közeledése 1983 óta megállt. A vállalati

²³ B. ASKANAS—F. LEVICK: The dispersion of wages in the CME countries (including a comparison with Austria) 1983. Wien. Wiener Institut für internationale Wirtschaftsvergleiche.

²⁴ KOVÁCS JÁNOS: A munkaerő társadalmi újratermelés. Akadémiai Kiadó, 1980. 129. l.

²⁵ KSH: Foglalkoztatottság és kereseti arányok 1982, 1983, 1984. 15. l.

²⁶ 1971 és 1980 között 1362 Ft-ról 975 Ft-ra. Képzettség és kereset. 1971. II. kötet és Statisztikai Évkönyv 1971., valamint a Munkaügyi Minisztérium 1980. évi reprezentatív felmérése alapján számítva.

²⁷ SUTUS IMRE: A vállalati vezetők alaphér-besorolási rendszerének továbbfejlesztéséről. Közgazdasági Szemle, 1983/12.

tok egy részénél a magasan képzett szakemberek keresetét az átlagosnál jobban növelték. A változás azonban kismértékű, bizonytalan.

Fokozott mértékben érintette a leértékelődési folyamat a nem anyagi, pontosabban a költségvetési szférában dolgozókat. Keresetük növekedése hazánkban rendszeresen elmaradt az anyagi szférában dolgozókéétól, csak bizonyos késéssel és általában csökkent mértékben követte azt. A lemaradás fokozódó. Míg az anyagi ágazatokban foglalkoztatottak reálbére 28,5%-kal nőtt 1970 és 1985 között, a nem anyagi ágazatokban 18,6%-kal. Több évtizedre visszamenőleg megfigyelhető, hogy a vállalati szférában a bérek (a keresetek) növekedése — nominálisan — majd minden ötéves tervidőszakban meghaladta az előirányzatot, ezzel szemben a költségvetési szférában sokkal nagyobb „tervfegyelem”, „szigorúság” érvényesült. Itt általában csak a tervben eredetileg előirányzott nominális béremelkedés valósult meg, mégha az árak az előirányzottnál gyorsabban nőttek is.²⁸ Ezen a téren a legutóbbi időkben sincs változás. 1981 és 1985 között a vállalati szférában dolgozók nominális keresete 37%-kal, a költségvetési szervek dolgozóié 28%-kal nőtt. A költségvetési szféra dolgozói a vállalati szférában dolgozóknál lényegesen nagyobb mértékben viselik az ország gazdasági nehézségeinek a következményeit.

A közelmúltban *Benke István* megvizsgálta a Budapesti Műszaki Egyetemen az oktatói és kutatói reálbérek alakulását 1970 és 1983 között. Az eredmény: míg országosan az egy munkás, alkalmazotti keresőre eső reálbér 18%-kal nőtt a vizsgált 13 év alatt, a BME oktatói és kutatói 10%-kal csökkent.²⁹ Ezt a számítást — részben becsült adatok alapján — továbbvittük. Az 1970—85 közötti másfél évtized mérlege: a reálbér 18%-os növekedése országosan, 16,6%-os csökkenése a BME-en.

Hasonló számításokat végzett *Tóthné Sikora Gizella* a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen az 1980—85 közötti adatok alapján. E szerint míg országosan 4,5%-kal csökkent a reálbér az utóbbi öt év alatt, az NME oktatói és kutatói 13,2%-kal. Talán nem érdektelen, hogy ugyanakkor és ugyanitt a felsőfokú végzettséggel nem rendelkező, főleg adminisztratív dolgozók reálbére csak az országos átlag mértékében, illetve annál is valamivel kisebb mértékben csökkent.

A közszolgálati szféra és a vállalati szféra bérnövekedésének az aránya, a közszolgálati keresetek lemaradása, a tőkés országokban is visszatérő probléma. Enyhítésére többféle próbálkozás történt. Így pl. a közszolgálati béreknek a létfenntartási költségek, illetve a fogyasztói árszínvonal, ritkábban a vállalati szféra keresetemelkedése szerinti indexelése.

A magasan kvalifikált munka alacsony díjazásának a káros következményei, a kontraszelektációs hatás, a követelmények és a teljesítmények lesüllyedése stb. közismertek. Ezekkel ezért nem foglalkozom, inkább az okokat keresem.

A kedvezőtlen bérarányok okai

Melyek a magasan kvalifikált munka ilyen kedvezőtlen díjazásának, nagyfokú leértékelődésének a fő okai hazánkban? Ezek az okok részben gazdaságiak, részben politikai-ideológiai természetűek.

²⁸ SZEBEN ÉVA: Gondolatok a bérpolitika továbbfejlesztéséről. *Gazdaság*, 1982/4.

²⁹ BENKE ISTVÁN: A bér- és jövedelempolitika gondjai a Budapesti Műszaki Egyetemen. *Felsőoktatási Szemle*, 1984/7—8.

A gazdasági okok

A gazdasági okok közül a legfontosabb a növekedés extenzív jellege, illetve az innovációs készség gyengesége, az innováció kényszerének a hiánya.

Az extenzív jellegű növekedés széles körű, nagyfokú munkaerőhiányt, ezen belül elsősorban az alacsonyabb képzettségű, de fizikailag terhes munkát végző munkaerő hiányát eredményezte. (Széles körű nemzetközi tapasztalat, hogy ha valahol nagyfokú általános munkaerőhiány van, akkor az mindig az alacsony képzettségű, fizikailag terhes munkát vállalóknál a legnagyobb. Ha mód van a válogatásra, akkor az ilyen munkát nem választják az emberek.) Következésképp az alacsony képzettségű, de terhes fizikai munkát vállalók alkupozíciója nagyon megjavult hazánkban, az ő bérük növekedett a leggyorsabban. Az iparilag magasán fejlett tőkés országokban a fizikailag megerőltető vagy alacsony társadalmi presztízsű munkát végzők hiányát az utóbbi évtizedekben fokozott gépesítéssel és külföldi munkavállalók igénybevételével enyhítették, ez lenyomta az ilyen dolgozók bérét. Hazánkban ezzel szemben sem a nehéz fizikai munkát pótló gépesítés, sem a külföldi munkavállalók igénybevétele az ilyen munkákra nem volt számottevő.

A másik oldalon viszont, a magas képzettségű munkaerő iránti igény ugyancsak a növekedés extenzív jellege, és az innovációs kényszer hiánya miatt gyenge hazánkban. Ez elsősorban a magas színvonalú műszaki munkára vonatkozik, de az alkotó munka más fajtáira is. Az ilyen munkát végzőkből nincs, vagy sokkal kisebb a hiány, mint az alacsony képzettségűekből. Vállalataink nincsenek úgy rákényszerülve termékeik és technológiájuk állandó megújítására, mint a tőkés országok vállalatai. Az utóbbi években pedig, amikor ezt a kényszert már jobban érzik, anyagi, pénzügyi forrásaik hiányoznak hozzá. A magasán képzett szakemberek ritkán kapnak képességeiket, tudásukat valóban kiaknázó feladatokat. De talán az sem egészen közömbös a magasán kvalifikált munkaerő iránti igény és képességeiknek a hasznosítása szempontjából, hogy egy néhány éve végzett felmérés tanúsága szerint, a vállalati felső- és középszintű vezetőknek közel a fele maga nem rendelkezik felsőfokú végzettséggel.³⁰ Mindezek a körülmények — kiegészülve az egyes területeken végbe ment mennyiségi túlképzéssel — azt eredményezték, hogy a magas képzettségű munkaerő bérpozíciója leromlott, munkája leértékelődött.

A hierarchikus bérkülönbségek összenyomódásában, az alsó szintű vezetők kedvezőtlen bérhelyzetében, a sok vezetési szintnek, hierarchikus lépcsőnek is szerepe van.³¹ Nemzetközi tapasztalat, hogy ahol sok a hierarchikus lépcső, kisebbek az egymást követő vezetési szintek közötti bérkülönbségek. (Hazánkban már egy közepes méretű vállalatnál is 6—7 vezetési szint helyezkedik el a munkások és az igazgató között.)

A tőkés országokban a képzettség szerinti bérkülönbségek alakulása kapcsolódik a gazdasági élet ciklikus mozgásához. A depresszió, a nagymértékű munkanélküliség idején megnőnek az ilyen bérkülönbségek. A vállalatok ugyanis elsősorban az alacsonyabban képzett, könnyebben nélkülözhető, könnyebben pótolható munkaerőt bocsátják el. Ennek a munkaerőnek nagy a kínálata, miközben kereslete megszűnik, illetve összezsugorodik, bérpozíciója

³⁰ FREY MÁRIA: Foglalkoztatás-foglalkoztatáspolitikai. 1985. Kézirat. 16. 1.

³¹ RÉVÉSZ GÁBOR: Bérezés az 1980-as évek Magyarországon. Közgazdasági Szemle, 1986/7—8.

tehát romlik. A képzetesebb munkaerőt, a szakmunkásokat és a magasan kvalifikált szakembereket a munkanélküliség kevésbé sújtja. (Ezzel magyarázzák a szakértők, hogy pl. az NSZK-ban, Franciaországban, Nagy-Britanniában és Olaszországban az 1970-es évek közepétől megállt a képzettség szerinti bérkülönbségek csökkenése, sőt ellenkező tendenciák jelentek meg.³²) A fellendülés idején ellenkező a helyzet, a képzettség szerinti bérkülönbségek csökkennek, az ilyenfajta nivellációs tendenciák erősebbekké válnak. Hazánkban és más szocialista országokban is, noha a gazdasági fejlődés ugyancsak ciklikus, a hiányjelenségek és az erőltetett extenzív fejlődés következtében, a munkaerőpiac úgy viselkedik, mintha a gazdaság az állandó fellendülés állapotában lenne.

A gazdasági válság és az abból való kilábalás a tőkés országokban a termelési struktúra átrendeződésének és a technikai megújulásnak az időszaka. Ilyenkor az ebben a folyamatban kulcsszerepet játszó magas képzettségű szakemberek iránt megnő a kereslet, és ennek megfelelően bérpozíciójuk is jelentősen javul. Így történt ez az 1970-es évek válságait követő években is. Az iparilag magasan fejlett országokban ugrásszerűen megnőtt a kereslet az új technikát létrehozó és azt továbbfejlesztő műszaki szakemberek és a reményteljes, innovációs vezetők, managerek iránt. Franciaországban pl. 1977 és 1984 között, míg a termeléshez közvetlenül kapcsolódó állások kínálata a felére esett vissza, a számítástechnikai szakemberek iránt két és félszeresére, a kutatók iránt kétszeresére nőtt a kereslet, és ugrásszerűen megnőtt ezeknek a kategóriáknak a bére is. A szaksajtó kissé túlzó megfogalmazása szerint a francia vállalatok „bármilyen” árat készek megfizetni a számukra nélkülözhetetlen káderekért.³³ Az USA-ban az utóbbi években leginkább keresett 10 foglalkozás közül héthez felsőfokú végzettség szükséges. Egyidejűleg jelentősen megnőtt a felsőfokú végzettségű fiatalok keresete a csak középfokú végzettséggel rendelkezőkéhez képest.³⁴ Hasonló folyamat játszódott le az NSZK-ban is 1980 és 1985 között. Míg a fizikai munkások körében kisebbek lettek a bérkülönbségek, a nem fizikai dolgozók legalacsonyabb és legmagasabb bérkategóriája között 105%-ról 122%-ra nőttek.³⁵ Végeredményben úgy tűnik, hogy a magasan kvalifikált, kreatív szellemi munkát végzők bérpozíciójának a javulása hozzátartozik a válságból való kilábaláshoz ezekben az országokban.

Hazánkban a gazdasági válság tompítottabb és elhúzódóbb, mint a tőkés országokban. A munkaerőpiacra is így hat. A munkanélküliséget eddig el tudtuk kerülni, ugyanakkor a munkaerő-keresletnek a strukturális és műszaki megújuláshoz szükséges átalakulása nem következett be. Egy 1983-ban végzett felmérés során 33 megkérdezett budapesti vállalatnál úgy nyilatkoztak, hogy elsősorban segéd- és betanított munkásból, a nem fizikai dolgozók közül pedig gépírnőből van hiányunk.³⁶ Ez aligha a műszaki megújulás munkaerő-

³² DAVID MARSDEN: Entwicklung der intersektoralen und qualifikationsspezifischen Lohn-differenzierung bei Arbeitern in der Bundesrepublik Deutschland, Grossbritannien, Frankreich und Italien seit Mitte der 60-er Jahre. WSI Mitteilungen, 1981/10.

³³ P. BEAUDEUX és J. GURVIEZ: Salaires des cadres en 1985. L'expansion 1985. jún. 7—20. 109—161. l.

³⁴ ROBERT MAGNAVAL: Csústechnológia és foglalkoztatottság az Egyesült Államokban. Futuribles 84—85. sz.

³⁵ RUDI WELZMÜLLER: Ungleichheit der Einkommens-verteilung gewachsen. WSI Mitteilungen, 1985/6. 322. l.

³⁶ EGRESSY IRÉN: A fővárosban végzett célvizsgálat tapasztalatai. Munkaügyi Szemle, 1984/10.

igénye. A magas színvonalú szellemi alkotó munka fokozott igénylése és hasznosítása, és ennek megfelelő magasabb díjazása, valószínűleg nálunk is feltétele a válságból való kilábalásnak.

A bérdifferenciák, ezen belül a képzettség szerinti bérdifferenciák növelésének akadályaként napjainkban gyakran a *reálbér süllyedését* vagy stagnálását jelölik meg. Széles körű vélemény, hogy a reálbér-színvonal csökkenésének vagy stagnálásának körülményei között nincs mód a bérkülönbségek növelésére. Ezt az állítást sem a nemzetközi, sem a hazai tapasztalatok nem támasztják alá. A tőkés országokban, mint szó volt róla, a válságból való kilábalás idején megnőnek a képzettség szerinti bérdifferenciák, márpedig ez rendszerint a reálbér csökkenésének az időszaka. Hazánkban pedig, míg az 1960-as évek elejétől az 1970-es évek közepéig tartó viszonylag gyors reálbérnövekedés periódusában erőteljesen csökkentek a bérkülönbségek az alacsonyabb és a magasabb képzettségű dolgozók között, a legutóbbi években a reálbér csökkenése ellenére — mint arról szó volt — az iparban ez a tendencia megállni látszik.³⁷ A bérdifferenciák alakulása nem függvénye a reálbér növekvő vagy csökkenő színvonalának, nem lehet annak alárendelni. Márcsak azért sem, mert bizonyos bérdifferenciák növelése — az adott körülmények között — a gazdasági előrehaladás és ezen keresztül a reálbér jövőbeni általános növelésének a feltétele lehet.

A politikai-ideológiai okok

A bérarányok alakulásában, a gazdasági okokon kívül, mindig szerepet játszanak ideológiai-politikai tényezők is. A szocialista és a tőkés országok bérarányainak a különbözőségét elsősorban ezek magyarázzák. A magasan kvalifikált szellemi munka leértékelődése hazánkban főképp ezekkel függ össze. Ezeknek az okoknak a rendszeres vizsgálatára nem vállalkozhatom, csupán néhány gondolatot kívánok felvetni.

A személyi kultusz rendszere — érthető módon — bizalmatlan volt az értelmiséggel szemben, félt kritikájától, „másképp” gondolkodásától. Csupán egy vékony vezető réteget igyekezett különböző kedvezményekkel, kiváltságokkal maga mellé állítani. Az értelmiségi munka anyagi megbecsülésében azonban a személyi kultusz rendszerének a megszűnése sem hozott javulást. A nivellációs tendencia 1957 után nemcsak, hogy nem szűnt meg, de tovább fokozódott. A legkönnyebben tettenérhető ok: a nivellációs nyomással szembeálló, a tulajdonképpeni tulajdonosi érdekeket képviselő vállalati erők gyengesége. A vállalatok vezetése nem tudja a társadalmi szerek által is támogatott nivellációs nyomást visszazorítani. (Így fordulhat elő olyan eset, mint ami egyik vidéki nagyvállalatunknál a közelmúltban történt. Az igazgatóság — felismerve a műszaki fejlesztés rendkívüli fontosságát — a felsőfokú végzettségű szakemberek bérét átlagosan 20%-kal külön fel kívánta emelni. Mire azonban az elképzelés minden szükséges társadalmi, szakszervezeti, párt stb. fórumot végigjárt, havi 200 Ft lett belőle.)

A szakszervezetek nyugaton is általában a bérkülönbségek csökkentése irányában igyekeznek nyomást gyakorolni. De ott a nivellációs törekvésekkel szemben nagyon erős ellenerők hatnak. A vállalatok vezetése a számára külön-

³⁷ ÁBMH Munkaügyi Információs Központ: A műszaki munkakörben foglalkoztatott vállalati dolgozók létszám és kereseti arányai 1980—83.

l¹egesen fontos magasan kvalifikált szakembereket tolja előtérbe a legkülönbözőbb módokon, akár a kollektív szerződésben rögzített bértételek túllépése útján is. (Míg nálunk a fizikai munkások esetében gyakori a tarifarendszerben megállapított bértételek jelentős túlhaladása, a tőkés országokban éppen ellenkezőleg, ez a magas képzettségű szakemberek esetében fordul elő.)

A vállalatokon belüli erőviszonyok azonban — önmagukban — nem adtak elegendő magyarázatot. Ezek az erőviszonyok nem önmaguktól olyanok, amilyenek, hanem össztársadalmi, öszspolitikai tényezők, ezen belül ideológiai tényezők hatására alakulnak. Az ideológiai mozzanatok közül — vizsgált kérdésünk szempontjából — számomra leglényegesebbnek a marxi társadalom és gazdaságkép mechanizmus, merev, az azóta végbement változásokkal lépést nem tartó értelmezése tűnik.

A marxi gazdaságképnek két fő szereplője van: a tőkés és a munkás. Az értelmiség szerepe: mellékszerep. A szellemi dolgozó a tőkést segíti a munkafolyamat és egyúttal a kizsákmányolás szervezésében. Ebben a gazdaságképben csak a közvetlen termelő munka produktív, csak a közvetlen termelő munka hoz létre értéket. Dehát Marx idejében, a Tőke megírásának az idejében ez lényegében így is volt. Csakhogy az azóta eltelt több mint egy évszázad alatt sokat változott a világ. A termelőfolyamat kulcsmozzanatai, a szervezés, a fejlesztés, az irányítás funkciói önállósultak és a magasan kvalifikált szellemi dolgozók sajátos feladataivá lettek. Ugyanakkor a rohamosan szélesedő, a magasan fejlett országokban a gazdaság túlnyomó részét kitevő nem anyagi szektornak is a magasan kvalifikált szellemi dolgozó lett a fő figurája. Az értelmiség elenyészően szűk rétegéből hatalmas tömeggé, a dolgozók összességének leggyorsabban növekvő csapatává vált. Ezekkel a változásokkal az elmélet nem tartott lépést. Az értelmiség ilyen mértékben megnövekedett gazdasági-társadalmi szerepe az ideológiában nem tudatosult, nem kapta meg a jelentőségének megfelelő helyet. Továbbra is hat az a szemlélet, mely az értelmiségnek, a társadalom alapvető osztályai, a munkásosztály és a parasztság mellett, csak valamiféle harmadrendű rétegszerepet juttat. Ez jelentős szerepet játszik az értelmiség érdekeinek a gyenge képviselésében és ezen keresztül a magasan kvalifikált szellemi munka leértékelődésében.

A nivellációs törekvések előtti meghátrálás a döntéshozatal különböző szintjein, a rövid távú politikai érdekek előtérbehelyezését jelenti a tömegek valószínűs, hosszú távú gazdasági és politikai érdekeinek a képviselése helyett. Elosztani természetesen csak azt lehet, ami van. De, hogy mennyi van és főleg, hogy mennyi lesz ez — sok egyéb mellett — a bérpolitikán, a bérarányokon is múlik.